

Eesti poliitikud rahvast ja võimust

Annika Tamra (RiTo 7), Uppsala Ülikooli politoloogia magistrant

Maine parandamiseks on poliitikuil tarvis rahvaga rohkem suhelda ja neid poliitiliselt harida.

Veebruaris oli mul võimalus intervjuuerida oma magistritöö jaoks Uppsala Ülikoolis poliitilise kultuuri teemal 33 Eesti Riigikogu liiget, mis andis mulle küllaltki hea ülevaate Eesti poliitilise eliidi nägemuse kohta poliitikast ja ühiskonnast. Kogutud materjali olen püüdnud süstematiseerida ja analüüsida, et tuua välja iseloomulikke jooni ühe noore demokraatia poliitilisest kultuurist eliidi tasandil. Eliit mõjutab ühiskonna arengut rohkem kui rahvas, seetõttu on just eliidi väärtushinnangutel ja nägemusel ühiskonnast suur tähtsus demokraatia arengule, eriti olukorras, kus rahva ja eliidi vaheline side on küsitava kvaliteediga ning rahvas ei ole treenitud eliidi mõjutamiseks demokraatlike vahenditega.

Teoreetilisest küljest kasutasin põhiliselt poliitilise kultuuri teooriat, mille kohaselt meie käitumine ja otsused ühiskonnas ei põhine mitte ainult institutsionaalselt määratletud võimalustel ja piirangutel, vaid ka normidel, põhimõtetel, väärtushinnangutel ja kogemustel, mille me kasvades ja ühiskonda sotsialiseerudes oleme omandanud. Maades, kus institutsionaalsed struktuurid on uued, peaks kultuuril olema teooria kohaselt veelgi suurem osatähtsus. Ka suhtumine võimu kasutamisse ja kasutajatesse on osa kultuurist, poliitilise võimu puhul poliitilisest kultuurist.

Anton Steen, kes juhendas Norra Instituudi organiseeritud suurt uuringut Balti riikides, kirjeldas Eesti eliiti kui väga noort, autoritaarset ja elitaarset. Samal ajal viis ta läbi uuringu ka rahva seas, mis kinnitas, et rahvas usaldas eliiti rohkem kui institutsioone. Sellest järeldas ta, et eliidi väärtushinnangud on tähtsad demokraatia arengule Eestis. Autoritaarsus ja elitaarsus olid omased ka nõukogude võimule (elitaarsuse all mõtlen ma seda, kui otsuste legitiimsusele otsitakse tuge pigem eliidi kui rahva seast). Kui selline pärand juurdub organisatsioonikultuurina uutes demokraatlikes institutsioonides, võib see kaasa tuua negatiivseid efekte demokraatia legitiimsusele rahva seas.

Minu töömeetodiks oli seega intervjuerimine, mis muidugi ei ole probleemivaba, sest poliitikud on harjunud end ettevaatlikult väljendama ja intervjuusid ei ole sama lihtne mõõta kui ankeetuuringuid. Teisalt annavad intervjuud nüansirikkama pildi, sest intervjuerijal on võimalus osa saada küsitletava mõttekäikudest ja näidetest, mis vastuste taga on. Arvasin ühtlasi, et nõustumine uuringust osavõtmisega on üks elitaarsuse mõõtmise indikaatoritest, mis näitab, kui tähtsaks peavad poliitikud tavalist inimest, kas teda peetakse vastuse vääriliseks, kas talle ohverdatakse oma kallist aega. Toon siinkohal välja ka vastajate tabeli.

Tabel. Riigikogu liikmete osavõtt intervjuerimisest poliitilise kultuuri teemal

Erakond	Valim	Vastused	Protsent	Nõusolekuid	Protsent	Toimunud	Protsent
Isamaaliit (18)	10	9	90%	8	80%	5	50%
Reformierakond (17+1)	10	8	80%	7	70%	5	50%
Möödukad (17)	9	9	100%	9	100%	8	89%
Keskerakond (28)	18	12	67%	9	50%	6	33%
Koonderakond (6)	4	4	100%	4	75%	3	75%
Rahvaliit (7)	4	3	75%	3	75%	3	75%
Üksikkandidaadid* (8-1)	5	3	60%	3	60%	3	60%
Kokku (101)	60	48	80%	43	75%	33	55%

*Üks üksikkandidaat hääletas Reformierakonnaga.

Olin vastuste ja nõusolekute hulgast tõsiselt meelitatud. Erinevused arvudes, mis näitavad nõustumist intervjuerimisega ja toimunud intervjuusid, on tingitud praktilistest asjaoludest. Nimelt pakkusid paljud oma päevakava tõttu intervjuuks välja ühe ja sama aja. Istungipäevadel, kui intervjueritavad pidid vahepeal saali tormama, kukkus mu ajakava kokku nagu kaardimaja ja mõned põhimõttelised nõusolijad jäidki sel põhjusel intervjuerimata. Viis Riigikogu liiget vastas intervjuu suhtes eitavalt. Neist üks helistas ja küsis, miks ma oma uuringu nii halvale ajale sättisin, nimelt Riigikogu viimastele tööpäevadele. Viitasin oma töö valmimistähtaegadele, mille peale ta teatas, et see küll kedagi ei huvita. Olen tõeliselt rõõmus, et 75% valimist tema seisukohta ei jaganud.

Olen tulemused jaganud nelja ossa:

- nägemus poliitikast;
- nägemus poliitikutest;
- nägemus rahvast;
- nägemus võimust.

Vastuste analüüsimiseks defineerisin võtmesõnad, mille abil vastuseid liigitada. Et tõlgendamine sõltub alati osaliselt tõlgitsejast, ei kasuta ma tulemusi kirjeldades valdavalt numbreid ja protsente, vaid toon välja enim nimetatud vastused ning huvitavamad erisused.

Enne tulemuste juurde asumist peatun veel mõningatel teoreetilistel aspektidel, tulemusi kirjeldades püüan neid samuti teooria vaatevinklist analüüsida.

Eliit ja rahvas

Juba G. Mosca, üks klassikalistest eliiditeoreetikutest, täheldas, et eliit vajab poliitilist *formula't* – legaalseid ja moraalseid printsiipe, millel võim põhineb, sest inimene vajab kinnitust, et see, kes tema üle valitseb, ei tee seda mitte ainult oma intellektuaalsetele ja materiaalsetele võimetele ja võimalustele tuginedes, vaid juhindub ka moraalsetest printsiipidest (Mosca 1939). Chester Irving Barnard väljendas aga mõtte, et eliidi võim on legitiimne ainult juhul, kui mitte-eliit usub, et see seda on. Seega on legitiimsus seotud mitte-eliidi ootustega eliidile ning piirab võimu sama palju, kui ta seda annab (Barnard 1947).

Kui moraalsed printsiibid sisaldavad rahva heaolu, peaks poliitiline eliit tundma endas psühholoogilist survet mõelda rahva vajadustele. Kui moraalsed reeglid ja legitiimsus on seotud rahva ootustega, kuulub nende ootuste hulka tõenäoliselt ka austus rahva, oma tööandja vastu. Ent kui meedia keskendub informatsioonile privileegidest, mida eliit oma suhteliselt vaeselt tööandjalt saab, võib tööandja tunda end vähemväärsena kohelduna.

Kuidas eliit saaks olla teadlik rahva vajadustest ja rahvas moraalsete printsiipide järgimisest eliidi hulgas, selle kohta on teooriaid ja uuringuid neid ühendavatest kanalitest, millel ma pikemalt peatuma ei hakka. Aga kuivõrd teoreetiliselt levib informatsioon meedia kaudu ülalt alla tunduvalt lihtsamini kui alt üles, peatun põgusalt vaid esindatavusel kui ühel alt üles kanalitest.

Esindatavuse mõttekäik eeldab, et mingi ühiskonnagrupi vajaduste tundmiseks on vaja sinna gruppi kuuluda. Järelikult selleks, et kõigi ühiskonnagruppide vajadused oleksid eliidi tasandil esindatud, peaks eliit olema demograafiliselt representatiivne – ühiskonna läbilõige. Vabadel valimistel on sellist eliiti peaaegu võimatu moodustada, kuigi esindatavuse sugemed oleksid parlamendis eriti tähtsad. Tegelikult demograafiliselt esinduslikud eliidid puuduvad: eliit on kõikjal põhiliselt privilegeeritud, samuti haritud ja pärineb poliitiliselt teadlikest klassidest (Putnam 1976). Ka pole suudetud tõestada, et demograafiline esinduslikkus suurendaks eliidi paindlikkust. R. Michels on välja toonud grupiesindaja võimule saamisega kaasnevast muutumisest võimuesindajaks (Michels 1959).

Tavaliselt peegeldab valitud eliit ühiskonnas hinnatud omadusi. Näiteks kui ühiskond väärtustab formaalset haridust, on tõenäoline, et eliit on formaalselt haritud. Millest järgnevalt seisukoht, et poliitiline eliit ei peakski koosnema iga ühiskonnagrupi esindajatest, vaid nendest, kellesugused nad tahaksid olla. Ma ei vali omasugust, vaid seda, kes on targem kui mina, seda, kes maksumaksja raha eest süveneb minu huvidesse ja kaitseb neid. Sellisel juhul peab aga valija teadma, et valitav on tema huvidest teadlik ja nende kaitsmisest motiveeritud. Põhimõttelised seisukohad ja vaated ühiskonnale peaksid esindaja ja esindatava vahel samuti ühtima. Seoses sellega on informatsioon eliidi seisukohtade, väärtushinnangute ja tegevuse kohta samuti ülioluline.

Nägemus poliitikast

Demokraatlik eliiditeooria väidab, et rahva ainus võimalus demokraatias osaleda on valimised. Demokraatia kvaliteet sõltub konkurentsist ja kontrollist, mida riigist sõltumatud eliidirühmad üksteise suhtes teostavad. Nende rühmade hulka kuuluvad ka meedia, majanduseliit, akadeemiline eliit (kellel vastava hariduse tõttu on võimalik eri valdkondi objektiivselt analüüsida), samuti rahva eliitgrupid, kes organiseeruvad sihiga midagi mõjutada.

Küsitlute nägemus poliitiku esmasest ülesandest poliitikas oli suhteliselt erinev. Kõige sagedamini vastati, et ühiselt on võimalik lahendada probleeme, millest üksikinimestel on raske jagu saada, samuti luua eeldused ja tingimused normaalseks eluks (umbes 35% vastanuist). 25% nägi poliitikas võimalust viia praktikas ellu ühiskonna ühe osa maailmavaadet, järgnesid spetsiifilisemad eelistused, nagu näiteks huvide hierarhia (selle võiks ka liigitada 25% hulka), ühiskonna probleemide identifitseerimine ja lahendamine (võiks ka liigitada 35% hulka), võimu teostamine, rahva ja võimu vahendamine, oma ideoloogia propageerimine jne.

Kui teoreetiliselt eristatakse konfliktile ja ühisosale orienteeritud poliitikuid, võib öelda, et ühisosale orienteeritud poliitikute hulk oli minu valimis suurem. Poliitikud, kelle silmis poliitika on eelkõige konflikt erinevate huvide vahel, näevad ühiskonda kui kindla suurusega kooki, millest kõik ühiskonnagrupid soovivad saada võimalikult suurt tükki, mille tulemusena keegi peab alati leppima teistest väiksema tükiga. Ühisosale orienteeritud poliitikud seevastu usuvad kõigile kasulike lahenduste võimalikkusesse, mis suurendavad jagatavat kooki nii, et kõik saavad suurema tüki.

Kui poliitikud keskenduvad liialt ühisosale, tekib paratamatult oht, et konflikte alahinnatakse ja mõningate gruppide huvisid ei arvestata üldse, sest need ei kattu riigi või rahvuslike huvidega. Üks intervjueeritav väitis näiteks, et nõukogude aja suurim kahju ühiskonnale oli see, et kõik inimesed hakkasid mõtlema, et nad on võrdsed. Seega on neil täna raske organiseeruda ja tegelikku võrdsust saavutada.

Alatähtsustatud ideoloogia

Diskussioonis poliitika olemusest on meie suurim erinevus Rootsiiga võrreldes ideoloogia vähene tähtsus. Isegi sõna ideoloogia tundus mõnele osalejale negatiivse laenguga. Ma mõistan, et selle sõna ülekasutamine nõukogude ajal ning viis, mil moel ideoloogia kõike õigustas, võis esile kutsuda teatud allergia selle vastu. Samas oleks ideoloogiast minu arvates eelkõige kasu poliitikuile endile.

Kui uskuda, et igal poliitikul on mingi normatiivne pilt sellest, kuidas asjad ühiskonnas peaksid olema, siis ideoloogia on ju nagu skelett, mis aitab väärtushinnanguid koos hoida ja süstematiseerida, isegi kui maailmapilt ideoloogia klassikalise variandiga ei ühti. Kuivõrd poliitikute töökoormus tundus olevat väga suur, oli eriti kummaline, et paljud nendest ei taha kasutada väärtushinnangute süsteemi, vaid eelistavad iga kord iga asja selgeks mõelda. Ideoloogiat arvestamata on ka oma poliitiliste vastaste käitumist raske ära aimata, samuti

leida ideeliselt sobivaid kompromissipartnereid ning hoida kindlat joont üksteisele vastu käivates praktilistes küsimustes jne.

Eelnevaga ei taha ma väita, et poliitikutel puudubki süsteemne maailmavaade. Pigem oli see minu puudus, et mul oli raske saada ideoloogilise terminoloogiata ülevaadet konkreetse poliitiku maailmavaatest juhul, kui ma ei osanud poliitiliselt määratleda tema erakonda. Kerge oli klassifitseerida Reformierakonda, Mõõdukaid ja Isamaaliitu, seevastu ülejäänud erakondadega oli mul probleeme. Ka poliitikud ise mainisid, et mõnel kolleegil puudub kindel maailmavaade, hüpatakse ühest erakonnast teise, võitmata nõnda rahva ja kolleegide usaldust.

Muidugi on ideoloogilisel mõtlemisel oma miinused, sest see toob tugevamalt esile orienteerituse konfliktsusele. Itaalia, kus poliitilisele eliidile on omane ideoloogilisus ning abstraktne, filosoofiline mõtlemine, on oma poliitilises kultuuris tunduvalt ebaefektiivsem kui pragmaatilisem, hästi toimiva demokraatiaga Inglismaa (Putnam 1976).

Mõned intervjuueeritavad avaldasid arvamust, et kõik eluvaldkonnad ei olegi ideoloogilised, vaid rohkem tehnilised, näiteks teedehitus või kriminaalseadus. Ma arvan, et see oleneb harjumusest ideoloogiliselt mõelda. Ka teedehitust võib võtta ideoloogiliselt, sõltuvalt sellest, mida mingi ideoloogia ühiskonnas tähtsustab, ökoloogiat, regionaalset arengut või majanduskasvu genereerimist, samuti sellest, milliseid teedeprojekte eelistatakse ja miks. Vaade kriminaalsusele oleneb jälle sellest, kuidas nähakse inimese enda vastutust ühiskonnas. Rootsisis on üldine suund, et parempoolsed nõuavad politsei ressursside suurendamist ja rangemaid karistusi, seega isiksuse enda vastutust oma tegude eest, vasakpoolsed seevastu otsivad eelkõige ühiskonna vastutust kriminaalsuse tekkimises ja rõhutavad karistuste negatiivseid külgi. Muidugi leidub nendes suurtes vooludes kõiksuguseid vaatevinkleid ja vahepealseid seisukohti.

Enamik intervjuueeritavaid arvas, et strateegia on tähtsam kui ideoloogia, põhimõtteline maailmavaade osaleb seisukohtade langetamisel iseenesest. Osa Riigikogu liikmeid väljendas arvamust, et nüüd, kui riigi ülesehitus on enam-vähem ühel pool, hakkab ideoloogia päevapoliitilistes aruteludes suuremat rolli mängima.

Samas väljendati ka täpselt vastupidist arvamust, et nüüd, kui ülesehitustöö on ühel pool, pole ideoloogia enam nii oluline.

Kindlasti on ideoloogia vähese tähtsustamise põhjus ka selles, et valijad on ideoloogilises mõtlemises vähem treenitud kui poliitikud, nii et ideoloogilisele debatile napib turgu.

Seda Riigikogu liiget, kelle arvates poliitika põhiülesanne oli oma ideoloogia või maailmavaate propageerimine, kirjeldas teine kui psühhoterrorit harrastavat, kes Riigikogu aega mõttetustega raiskab.

Millest hääletajad juhinduvad?

Mind huvitas ka, millest on Riigikogu liikmed oma seisukohtade võtmisel juhindunud: kas mõeldi valijaile, oma maailmavaatele, ekspertide hinnangutele või erinevatele uuringutele?

Enamik mõtlevat üldsuse pikaajalisele heaolule (mida defineeriti kui stabiilse, lääneliku, turumajandusliku demokraatia saavutamist) ning püüdvat prognoosida, milliseid tagajärgi võib teatud seadus kaasa tuua. Leidus ka neid, kes identifitseerisid end teatud ühiskonnagrupiga või nende huvide eest seisjana.

Enamik poliitikuid ütles veel, et kõik sõltub sellest, millest on jutt: mõnede otsuste puhul püüti välja selgitada rahva seisukohta, teiste puhul aga toimiti sisemiste veendumuste põhjal. Toonitati ka, et poliitikas on otsused kollektiivsed. Tavaliselt on püütud erakonnas üksteisega argumenteerides ühisele seisukohale jõuda, hääletamisel oleneb juba erakonna sisemisest demokraatiast, kui rangelt erakonna seisukohaga ühinemist nõutakse. Suurem osa intervjuueeritavatest on püüdnud oma isiklike veendumuste vastaselt mitte hääletada, vahel tulevat seda siiski teha, kui erakond on juba mingi kokkuleppe kasuks otsustanud.

Ekspertide usaldamise osas läksid arvamused lahku. Mõned ütlesid, et tavalise inimese arvamused on tähtsamad, mõned ei usaldanud ekspertide motiive, teistel oli pilt nendest positiivsem. Kuigi uuringuid peeti tähtsaks informatsiooniallikaks, ei tähenda see seda, et nende tulemused tegelikkuses otsuseid mõjutaksid. Eriti skeptilised oldi avaliku arvamuse uuringute suhtes, kus trendid muutuvad kiiresti ja millele tuginedes on seetõttu raske võtta endale vastutust pikaajalise mõjuga otsuse eest. Sellega seoses räägiti palju ka töötempo. Riigikogu on siiani olnud seaduste vabrik, kus kõigesse ei jõudnudki piisavalt süveneda.

Küsisin ka, kuidas Riigikogu liikmed suhtuvad eliitide kattuvusse ning lasksin nendel hinnata Eesti olukorda kattuvuse osas, eriti mõeldes demokraatliku eliidi teooriale, millest hea ülevaate on andnud näiteks Eva Etzioni–Halvey ning mis peab sõltumatute eliitgruppide konkurentsi ja vastastikust kontrolli väga tähtsaks. Ka selles küsimuses läksid arvamused lahku. Ligikaudu kolmandik küsitletud poliitikuist oli arvamusel, et eliitide kattumine on positiivne ning Eesti suurust silmas pidades ka vältimatu. Nende arvates esineb eliitide kattumist Eestis tegelikult vähe. Kultuurieliit suhtuvat poliitilisse eliiti skepsisega, majanduseliit aga pidavat poliitikas olemist liialt vaevarikkaks, kuivõrd poliitika on meeskonnamäng ja ükski firmajuht ei saa seal enam oma parema äranägemise järgi otsustada.

Ülejäänute arvates on eliitide puhul teatud kattumine täiesti olemas, kui pidada silmas teistes eluvaldkondades tuntuks saanud inimeste valimist poliitikasse. Samas on kattumisel nende arvates ka negatiivseid külgi, eriti ohtlikuks peetakse poliitilise ja majandusliku eliidi kattumist.

Muidugi pakub eliitide kattuvus mõndagi positiivset, võimaldades eliidile oskusteabe lihtsama kättesaamise teistest eluvaldkondadest ja muid korporatiivseid eeliseid, kaasa arvatud võimaluse pakkumine kriitikutele konstruktiivsete lahenduste leidmiseks – mis, nagu teada, on tunduvalt raskem kui kritiseerimine. Negatiivsete külgedena võiks nimetada

tsirkulatsiooni vähenemist eliidi ja mitte-eliidi vahel erinevate eliitide omavahelise tsirkuleerimise arvelt. Vähemaks jääb ka väljaspool poliitikat seisvat sõltumatut eliiti, kelle know-how tuleks kasuks poliitika objektiivsel hindamisel. Üks intervjuueerituist ütles, et ta oleks näiteks väga huvitatud akadeemikute analüüsides majanduspoliitika vallas, aga kahjuks need, keda polnud poliitikasse kaasatud, ei kommenteerinud poliitikat kunagi. Seega nõuab poliitikast huvitumine poliitikaga tegelemist, mida võib järelkult pidada kaasamise üheks positiivsetest kaasnähtudest. Samas võib eliitide kattuvus tuua kaasa elitaarse hoiaku kasvu ühiskonnas: legitiimsust otsitakse vaid teistelt eliitidelt, kes on "küllalt targad, et omada õigust arvamusele".

Nägemus poliitikutest

Millised omadused peaksid poliitikul olema, kui tähtis on autoriteet, kuidas suhtutakse oma poliitilistesse vastastesse, kui tähtis on maine, milline kapital on oluline poliitikuks saamisel? Need olid mõningad küsimused, mis mind järgmisena huvitasid. Soovitavate omaduste pingerida kujunes selliseks: üldistusvõime, analüüsivõime ja võime argumenteerida. Veel võiks poliitik olla aus, tark, töökas ja soovitatavalt ka karismaatiline. Tähtsaks peeti ka huvi ühiskonna arengu vastu, missioonitunnet, empaatiat ja identifitseerimisvõimet, maailmavaatelist veendumust ja koostöövõimet. Eriti nimetasid koostöövõimet Riigikogu naissoost liikmed.

Kõik peale ühe intervjuueeritava arvasid, et autoriteet on oluline, ainult et autoriteet rahva ja kolleegide hulgas enamasti ei kattu. Autoriteeti nii rahva kui ka kolleegide hulgas omavad need, kes on võimekad ja töökad kolleegid ja samas oskavad rahvale asju lihtsalt ära seletada. Seega tuntud isiksused, kellele poliitika sobib. Enamik neist, keda teised Riigikogu liikmed autoriteediks ei pidanud, olid just need, keda tundus mõnel teisel elualal oli Riigikokku toonud ja kes nüüd seal "nuppu vajutasid", nagu mõned väljendusid. Paljud avaldasid ka mõtet, et mõne kolleegi motiivid poliitikas osalemiseks on tingitud lihtsalt nende isiklikust ametikoha vahetamise vajadusest.

Teoreetiliselt leidub poliitikute motiivide süstematiseerimiseks mitmesuguseid võimalusi. J. Payne ja O. Woshinsky toovad välja kuus eri motiivi (Payne, Woshinsky 1972):

1. edevus – tunneb rahuldust inimestele meeldimisest ja kiitusest, sellistele poliitikutele meeldib valimistegevus ja nad on keskendunud oma reputatsioonile;
2. staatus – sotsiaalselt defineeritud "edu", keskendub karjääri tegemisele ja on küüniline nii kolleegide motiivide kui ka poliitika suhtes üldse;
3. programm – otsib lahendusi probleemidele, on huvitatud poliitika sisulisest küljest ja lahenduse leidmise protsessist, samuti poliitilisest stabiilsusest ja kompromissist;
4. missioon – samastub missiooniga, fokuseeritud ideoloogiale ja ühiskonna muutmisele;
5. kohustus – vastutus ühiskonna arengu ees, keskendub rohkem normatiivsetele ja eetilistele põhimõtetele kui konkreetsetele tulemustele, tunneb teatud võõristust poliitika ja kompromissi suhtes;

6. mäng – kasutab oma talenti poliitilises võistluses, keskendub strateegiale ja taktikale, naudib argumenteerimist ja manipulatsiooni, on tunnetuselt kõrvaltvaataja, austab mängureegleid.

Muidugi ei ole inimeste motiivid kunagi ühesugused, siin on püütud välja tuua neist domineerivamad. Payne ja Woshinsky väidavad, et poliitika efektiivsus ja iseloom olenevadki sellest, milliste motiividega tegelased parajasti poliitikas domineerivad.

Küsimust motiividest ma oma küsimustikku otseselt ei lülitanud, sest vastuse tegelikkusele vastavust oleks olnud raske saavutada. Ülejäänud küsimuste põhjal tundus mulle, et mingil määral olid esindatud kõik motiivid. Kõige rohkem esines minu valimis ehk tüüpe 3–5, mis võis olla tingitud ka sellest, et elitaarsema hoiakuga tüübid ei pidanud mind küllalt tähtsaks, et intervjuus osalemisele oma aega ja energiat raisata.

Üks intervjuueeritav jagas poliitikud trummilööjateks ja töösipelgateks. Trummilööjad keskenduvad kõnede pidamisele ja populaarsuse võitmisele, samal ajal kui sipelgad vaikselt töö ära teevad. Rahva hulgas on trummilööjad muidugi populaarsemad. Suurematel erakondadel on sedasorti tööjaotust kergem aktsepteerida, kui aga esindatus Riigikogus kokku kuivab, peavad sipelgad hakkama trummi lööma või vastupidi. Tarvis oleks, et trummilööjad ka erakonna rütme propageeriks, mitte ainult enda isikut.

Vastates küsimusele, milline kapital on vajalik poliitikasse tulekuks, nimetati enamasti kolme komponenti: haridust, tuntut ja elukogemust. Hariduse ja elukogemusega kaasneb ka tutvustevõrk. Paljud mainisid ka kohaliku omavalitsuse kogemust – seega poliitilist kapitali. Erakondadesse, mille ideoloogiline tagapõhi on segane, koguneti tõenäoliselt ühiskonnahuvist ning tutvuste põhjal. Enamik ongi sattunud poliitikasse sõprade kutsel, välja arvatud need, kes on olnud laulva revolutsiooni ajast oma missiooni jätkamas. Selles osas on erinevus Rootsiga väga suur – seal on partei esiridadesse jõudmine pikk ja vaearikas tegevus, tähendades aastaid poliitilist aktiivsust. Alus karjäärile pannakse tavaliselt juba noorteorganisatsioonides. Teistes eluvaldkondades tuntud inimesed poliitilise kogemusega riigi tasemel poliitikasse ei pääse, kohalikel valimistel ja vaba aja poliitikuna tuleb eelnevalt omandada tugev kogemus. Mõistagi on Eestis praktilistel põhjustel võimatu eeldada kellelgi pikaajalist poliitilist kogemust.

Vastastesse suhtutakse erinevalt

Küsisin ka, kuidas suhtuvad poliitikud oma poliitilistesse vastastesse, kas kui teise ideoloogiaga usaldatavatesse inimestesse või põhimõttelistesse vaenlastesse? Enamik vastas, et see oleneb isikust ja vahel ka erakonnast, ülejäänud arvasid, et poliitilist vastast usaldada on raske.

Teooria eristab kolme võimalust suhtumises poliitilistesse vastastesse.

Esimene võimalus on suhtuda oma vastastesse kui legitiimsetesse mänguritesse mõlemale poolele kasulikus mängus, taganemata samal ajal veendumusest, et oma erakonna ideoloogilised lahendused on ühiskonnale kõige kasulikud. Nõnda on mängureegleid

kerge aktsepteerida ja energiat kulutatakse ühiskonna probleemidesse süvenemiseks, mitte vastaste legitiimsuse kontrolliks. Näidetest sobivad USA, Inglismaa ja Rootsi.

Teised võtavad oma poliitilisi vastaseid kui kurja juuri, just nende täiesti vale ideoloogia pärast. Selliste poliitikute jaoks on poliitika hea ja kurja võitlus, ühe võit on alati teise kaotus. Kes keda? – nagu ütles Lenin. Vastav suhtumine iseloomustab näiteks Itaalia ja Austria poliitilist kliimat.

Kolmas võimalus on näha poliitikat Hobbesi stiilis – kõigi sõda kõigi vastu. Sellist olukorda, kus keegi ei usalda kedagi, iseloomustavad konspiratsioon ja küünilisus. Kõigi sõjas kõigi vastu on kellel tahes raske võtta initsiatiivi ühiskonna probleemide lahendamiseks, sest kogu energia kulub võimuvõitlusele. Näited on Maroko, Alžeeria ja Iraan.

Tuleb muidugi lisada, et ükski maa ei ole puhas ja muutumatu näide. Ka USA-s leidis aset Watergate, kui võimule tuli uus küüniliste vaadetega grupp, kellel puudus piisav austus mängureeglite vastu. Arvesse tuleb võtta ka iga konkreetse maa ajalugu, kogemusi ja poliitilist arengut. Teatud olukorras võib ka kõige tolerantsematel ja intelligentsematel poliitikutel olla tõelisi põhjusi oma vastaste mitteusaldamiseks. Minu valimis olid ülekaalus esimese rühma esindajad, kuid võis ka olla, et küünilisemad ja kahtlustavamad tüübid lihtsalt ei nõustunud intervjuuga. Nagu üks keeldujaist ütles: inimestele ei meeldi, kui neid uuritakse.

Küsisin ka, kas poliitikute arvates kehtivad Eestis kokkulepped poliitiliste mängureeglite osas – millised võtted on lubatud ja eetilised? Enamiku arvates mängureeglid päris paigas ei ole. Oli valdkondi, kus reeglid kehtivad (näiteks rahvusvahelistes olukordades omavahelised tülid vaibuvad jne), aga enamasti, kui on juhtunud midagi ootamatut, näiteks mõni skandaal, ei teatud, mida ette võtta. Paljude arvates on valimiskampaaniates kasutatud mõningaid ebaeetilisi võtteid ja vahel ei ole peetud kokkulepetest kinni (komisjonis oli enne lepitud kokku, kuidas hääletada, aga saalis muudeti äkki oma otsust). Mõned leidsid, et võimulolijad muutsid reegleid oma äranägemise järgi, nimetades näiteks ametisse komisjonide esimehed, ilma et opositsioonil oleks olnud võimalust oma kandidaate esitada. Mõnes erakonnas võis täheldada konspiratiivseid tendentse.

Lõpuks uurisin, kui tähtis on poliitikule imago, milline maine on soovitatav ja millised mõjud võivad imagol olla demokraatialle. Valdav osa poliitikuist arvas, et imago on vajalik. Soovitud imago sisaldas alati usaldatavust, samuti efektiivsust, intelligentsi, töökust ja ausust. Et eri valijad hindavad erinevaid stiile, viljeldi ka erinevaid imagoid: mõned taotlesid rahvaise imagot, mõned rahvamehe oma, kolmandad harrastasid kultiveeritud stiili.

Ühtlasi tundsin huvi, kas poliitikute arvates tahab valija sellist poliitikut, kes on üks nende seast, või hoopis kedagi, kes on selline, kes ta tahaks olla – tublim ja targem kui tema ise. Ka siin läksid arvamused lahku: osa arvas, et kahtlemata peab rahvaesindaja olema üks nendest – tavaline inimene, kes esindab teisi tavalisi inimesi, teised jälle väljendasid nii rahva kui ka endi suuremaid ootusi rahvaesindajate suhtes. Kuid püüdes olla eksimatult, püstitab poliitik endale suured nõudmised. Ka rahvas, kes ootab poliitikutelt eksimatust, esitab

nendele mõnes mõttes üliinimlikke nõudmisi, eriti kui tuletame meelde, kui palju eksimuste definitsioone eri gruppidel rahva hulgas on.

Nägemus rahvast

Poliitikuna töötades omandatakse erinev nägemus poliitikast, parem arusaamine ühiskonna kompleksusest, erinevate seaduste võimalikust mõjust, muututakse sofistlikumaks jne. Siit algab ka see n-õ kaugenemine rahvast, sest perspektiiv muutub.

Küsisin poliitikutelt, kas neil lasub mingi vastutus, et rahvas oleks poliitikast rohkem huvitatud. Kas rahvas teab, mis on neile hea? Samuti milline peaks olema poliitiku suhe rahvaga ja kui suurt avalikkuse tähelepanu nad tunnevad ning kas see mõjutab neid nende igapäevases töös?

Kõik küsitletud arvasid, et rahva poliitikast huvituma panemisel lasub vähemalt osa vastutusest poliitikutel. Arvati, et seda saab saavutada enda tubli töö ja hea käitumisega ning rohkem otseses suhtlemises rahvaga. Loodeti, et ka ühiskonna areng toob kaasa rahva demokraatliku harituse. Veel arvati, et poliitika huvi ja võõrandumise koha pealt lasub suur vastutus ka meedial.

Kõik poliitikud olid seisukohal, et rahva enamus ei tea, mis on neile hea, aga kuivõrd rahvas ei ole ühtne mass, leidub seal rühmi, kes mõistavad neid puudutavaid valdkondi väga hästi. Ja pikemas plaanis mõistavad kõik kogemuse kaudu, et vahel võib ka see, millele algul vastuseisu ilmutati, osutuda kaugemas perspektiivis heaks. Osa poliitikuist pidas rahvale otsuste selgitamist üheks kõige tähtsamaks, aga samas ka kõige raskemaks ülesandeks, millega ei ole piisavalt tegeldud. Enamik poliitikuist ei peagi vajalikuks või reaalseks, et rahvas peaks alati ja kohe kõike mõistma. Neil ju kõigil oma elu ja töö ning valimistel tehakse valik isiksuste ja valimislubaduste, mitte ideoloogiate põhjal.

Poliitiku suhe rahvaga peaks olema hooliv, avatud, tihe ja otsene. Paljud poliitikud olid võtnud endale sihiks vastata kõigile kirjadele ja meilidele, välja arvatud sõimukirjad, ja külastada kõiki üritusi. Interneti vahendusel on võimalused otseseks suhtlemiseks märgatavalt avardunud. Osal Riigikogu liikmeil oli privaatne probleemilahendussuhe inimestega, nende poole pöördui isiklike probleemidega ja nad püüdsid kõiki võimetekohaselt aidata. Rootsisis tunduks niisugune käitumine imelik, aga näiteks Inglismaal, kus valijatel on oma konkreetne ringkonna esindaja, on selline käitumine levinud. Mõned kinnitasid, et neil ei pea olema eraldi suhet rahvaga, sest nad on ka ise rahvas: pole oma elutingimusi poliitikuks saamisel muutnud, sõidavad bussiga, elavad Lasnamäel või mujal oma vanas kodukohas edasi ja omavad samu sõpru. Teised seevastu ütlesid, et endised sõbrad on hakanud neile teisiti vaatama, mõned halvustavalt, mõned kadedalt. Paljude arvates ootasid ümbritsevad inimesed neilt oma elustiili muutmist, kuigi nende endi arvates pole nende elus peale tööpäevade pikenemise midagi muutunud.

Enamik Riigikogu liikmeid avalikkuse liigse tähelepanu all ei kannatanud, avaliku tähelepanu osaliseks said rohkem arvamusiidrid, erakondade juhid ja valitsuse liikmed. Arvati, et avalikkuse tähelepanu on teatud piirides loomulik ja põhjendatud, sest kuivõrd inimesed

valivad isiksusi, on neil neid ju vaja ka tundma õppida. Mõned kirjeldasid avalikkuse tähelepanu kui inspiratsiooniallikat. Tihti võis aga meedia tähelepanu olla liialt orienteeritud negatiivsele, eriti tundsid end meeskolleegeidega võrreldes rohkem kritiseerituna Riigikogu naissoost liikmed, sest just nende vigu või privileege tõsteti eriti esile. Üks intervjuueeritav kirjeldas meedia tähelepanu järgmiselt: kui sind alati ja ainult siis pildistatakse, kui sa potil istud, jääbki mulje, et kasutad tualetti tunduvalt sagedamini kui teised või et sa eriti muud ei teegi, kui istud potil. Keegi ei tunnistanud, et avalikkuse tähelepanu oleks mõjutanud nende tegevust ja otsuseid.

Nägemus võimust

Palusin Riigikogu liikmetel mõne sõnaga kirjeldada poliitilist kultuuri Riigikogus, suhtumist võimu kasutamisse ja kompromissidesse. Sõna, mida peaaegu kõik intervjuueeritavad poliitilise kultuuri iseloomustamiseks kasutasid, oli noor või puberteetlik, nimetati ka ebaprofessionaalsust. Võimukultuuri iseloomustas kultuuri osa puudumine, oli vaid võim. Võimul olles käsitletakse võimu kui oma erakonna omandust või käepikendust, otsekui mõistmata, et varsti võidakse olla ise opositsioonis, kellest täna üle sõideti.

Nimetati ka kolleegeide edevust, sest mõni võtab pidevalt sõna, et üle rääkida juba välja öeldud ja vahel ka juba otsustatud teemadel. Osa naisliikmeist tundis ka, et nad peavad olema tublimad, tugevamad ja targemad, et oma seisukohti kaitsta. Nad arvasid, et naiste esindatus on oluline, sest nende igapäevaelu erineb tunduvalt meeste omast, eriti kui neil on lapsed. Samas tuleb kahjuks tõdeda, et kuigi Eesti ühiskond iibe pärast väga muretseb, ei suudeta isegi Riigikogus kui töökohas pakkuda pereinimesele sobivat suhtumist ja tööaegu, mis eriti raskelt tabab just naisi ja emasid. Muidugi võib öelda, et naised on ise selle valiku teinud, et Riigikogus töötada. Samas on just siin see punkt, kus Riigikogu võiks olla eeskujuks võrdsete võimaluste loomisel osavõtuks ühiskonna elust ning ka tööst. Rootsiga võrreldes tundub Eesti mulle ühiskonnana, kus soolist erinevust ja soorolle eriti esile tuuakse, seega peaks ka ühiskonnas osalemise võimalused olema soorollist olenemata võrdsed.

Kuigi enamik poliitikuid pidas end kompromissimeelseks, leiti, et Riigikogus üldist kompromissimeelsust ei valitse. Vahet tehti ka kompromissil ja kompromissil – võimupositsioonilt pakutavaid võta või jätta tüüpi ettepanekuid kompromissina ei käsitletud. Paljud mainisid ka kompromissi piire, millest üle astudes kaotad autoriteedi ja murrad selgroo. Kummaline näib ka see, et lihtsam on teha kompromisse nendega, kellega juhtutakse parasjagu võimu jagama, kui nendega, kellega ollakse ideoloogiliselt kõige lähedasemad. See viitab kultuurilisele orienteeritusele võimu, mitte maailmavaate suhtes.

Võtmeks suhtlemine rahvaga

Küünikud võivad mind nüüd naiivseks nimetada, kuid see kolmandik Riigikogu liikmeist, kellega mul oli võimalik kohtuda, suhtusid oma töösse väga tõsiselt. Keegi ei mõista ju poliitilise töö olemust paremini kui poliitikud ise, nii et nende kriitikat oma organisatsiooni suhtes tuleb tõsiselt võtta. Kuivõrd paljud olid kriitilised ühtede ja samade nähtuste suhtes,

võiks küsida, miks olukorra muutmiseks midagi ette ei võeta? Võib-olla oleks kergem, kui mängureeglid kirja pandaks või leitaks mingid uued rutiinid eetilise koodeksi järgimiseks.

Ideoloogia vähesuse üle poliitilises retoorikas võiks arutleda pikalt. On selge, et noores ühiskonnas võtab oma maailmavaate välja kujunemine aega. Poliitikutel on siin suur koormus ühiskonna maailmavaatelises harimises. Kuni ideoloogiline mõtlemine pole ühiskonnas välja arenenud, jäävad ka poliitika ja valimistegevus väga isikukeskseks.

Poliitikute maine parandamise võtmeks tundub olevat suhtlemine rahvaga. Mõistagi toob riigi ülesehitamine endaga kaasa poliitikute suure töökoormuse ja Riigikogu muutumise seadustevabrikuks, aga ka selles olukorras ei piisa, kui poliitik mõtleb abstraktselt riigi või rahva heaolule – rahvas peab teadma ja pidevalt kuulma, et ta sellele mõtleb. Ma saan aru, et see võib poliitikule tuua kaasa teatud kibestumismomendi, kui kogu aeg annad endast niigi parima ja pead siis veel ennast kellegi ees õigustama, kes su töö kompleksisusest midagi ei taipa. Kuid mis parata, nii nende ülemustega kord juba on.

Teatud oht võib peituda enamiku heaoluettekujutuses, kui esindatus ei ole täiuslik, mida ta ka kunagi pole. Rahvas ootab ju poliitikutelt eelkõige oma argielu parandamist, aga kuidas poliitikud ka ei püüaks, eri inimrühmade argielu on raske täpselt ette kujutada, seega ka üldist heaolu. Niisiis peitub oht poliitiku ettekujutuses, et kuna ma olen üks osa rahvast, tean ise, mis on rahvale hea. Muidugi saavad poliitikud meedia, uuringute ja oma tutvusringkonna kaudu pidevalt informatsiooni erinevate gruppide argipäevast, mis mõjutab ka nende ettekujutust rahva heaolust. Seda pilti on valijail aga raske kontrollida, sissetulev informatsioon filtreerub ju oma veendumuste kohaselt. Samal ajal vajavad ühiskonna abi ja mõistvat suhtumist kõige rohkem ehk need grupid, kes ühiskonnaelust kõrvale on jäänud ja kellel seetõttu on väga raske oma argipäeva kusagil demonstreerida.

Arvan, et ka suhtlemise vähesus ja maailmavaateline segadus ühiskonnas on põhjus, miks reageerimisvõimelisemad, populistlikumad ning korda majja nõudvad erakonnad valimistel edu saavutavad. Mitte et ma nimetatud erakonna liikmete motiivides kahtleksin – ka nemad soovivad rahvale kindlasti parimat, nende nägemus parima saavutamisest on lihtsalt erinev – , kuid kaugemas tulevikus vajalik poliitika nõuab tunduvalt suuremat selgitustööd kui praegustele probleemidele kontsentreeruv.

Ühiskonna demokraatlik areng vajab aega ja kogemust. Erinevasse eliidirühma kuuluvate inimeste kaasamisega saab poliitilist kogemust kindlasti suurendada, kuid arvesse tuleb võtta ka elitaarsuse negatiivseid külgi, milleks on eelkõige rahvast kaugenemine. See osa rahvast, kes poliitikas toimuvat jälgib, on suhteliselt väike, see, kes arvamust avaldab, veel väiksem, ja see, kes organiseerub, et mõjutada, omakorda väiksem, moodustades rahva n-ö eliidi. Rahvaga suhtlemine ja tema harimine on seega nii poliitiku kui ka poliitika maine parandamise võti. Komponendid on olemas, lihtsalt side tuleb paika panna.

Kasutatud kirjandus

Barnard, C. I. (1947). The Function of the Executive. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Etzioni-Halvey, E. (1993). The Elit Connection – Problems and Potential of Western Democracy. Cambridge: Polity Press.

Michels, R. (1959). Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy. New York: Dower.

Mosca, G. (1939). The Ruling Class. New York: McGraw-Hill.

Payne, J., Woshinsky, O. (1972). Incentives for Political Participation. – World Politics, Vol 24 No 4 (July).

Putnam, R. D. (1973). The Beliefs of Politicians. New Haven: Yale University Press.

Putnam, R. D. (1976). The Comparative Study of Political Elites. Englewood Cliffs, NJ.: Prentice-Hall.

Steen, A. (1996). Elites, Democracy and Policy Development in Post Communist States. – A Comparative Study of Estonia, Latvia and Lithuania. Institutt for statsvitenskap, Univesitetet i Oslo.